

КАРМА КОНЦЕПЦИЯСЫНЫҢ МАЗМҰНЫ МЕН ФИЛОСОФИЯЛЫҚ МӘНІ

Сулейменов Мухтар Амантурлиевич

Жәңгір хан атындағы Батыс Қазақстан аграрлық-техникалық университетінің оқытушысы, магистр,
Астана, Қазақстан

Б. Н. Ельцин атындағы Қырғыз-Ресей Славян университетінің философия және дінтану
кафедрасының докторанты

Карма үнді өркениетінде, әсіресе индуизм мен буддизмде, адам әрекетінің салдары мен жауапкершілігін түсіндіретін іргелі ұғым. Индуизмде ол дхарма, атман және самсарамен байланысып, тағдыр мен тіршіліктің үздіксіз айналымын білдіреді. Буддизмде карма скандха, сана, реинкарнация, өзара шарттылық және бос кеңістік (шуньята) түсініктерімен ұштасып, азаттыққа жетудің кедергілерін еңсеру жолы ретінде бағаланады. Философиялық тұрғыда карма тек іс-әрекеттің салдары ғана емес, этикалық жауапкершілік пен еркін таңдау феномені ретінде көрініс табады. Ол адамның болмысы мен рухани дамуын түсіндіруге мүмкіндік беріп, аксиологиялық, антропологиялық және гносеологиялық мәнге ие. Қазіргі ғылымдағы себептілік пен жүйелілікке қатысты тұжырымдармен салыстырғанда, карма әмбебап категория ретінде адам өмірінің мәнін ашып көрсетеді.

Карма ұғымы үнді өркениетінің діни-философиялық жүйелерінде, әсіресе индуизм мен буддизмде іргелі категория болып саналады. Индуизмде ол дхарма, атман және самсара ілімдерімен байланысып, адамның тағдырын, жауапкершілігін және қайта туу шеңберін түсіндіреді. Буддизмде карма скандха, сана, реинкарнация, өзара шарттылық және шуньята түсініктерімен тоғыса отырып, азаттыққа жетудің алғышарты ретінде қарастырылады. Махаяна дәстүрінде бұл ұғым тек жеке арылу емес, барлық жан иелерінің игілігі үшін жасалатын әрекеттердің философиялық негізі ретінде ерекше мәнге ие. Карма концепциясын зерттеуде бірнеше әдіснамалық тәсілдер қолданылды. Салыстырмалы-философиялық талдау индуизм мен буддизмнің әртүрлі тармақтарындағы (Хинаяна, Тхеравада, Махаяна) түсініктерді үнді философиясының жүйелерімен (санкхья, веданта, ньяя) салыстыру арқылы олардың ерекшеліктерін айқындады. Нәтижесінде, карманың Махаянадағы түсіндірмесі шуньята мен өзара шарттылық идеяларымен терең байланысты екені анықталды. Герменевтикалық тәсіл Нагарджуна мен Васубандху еңбектерін, сондай-ақ индуистік канондық мәтіндерді талдауға негізделіп, олардың мәдени-философиялық астарын және символдық құрылымын ашуға мүмкіндік берді. Феноменологиялық көзқарас карманы адамның ішкі дүниесімен, ниеті мен тәжірибесімен байланыстыра қарастырып, оның тек сыртқы әрекет емес, санамен біте қайнасқан онтологиялық табиғатын айқындады. Сонымен қатар, интердисциплинарлық бағыт карма теориясын қазіргі нейроғылым, психология, этика және кванттық физикадағы тұжырымдармен салыстыра отырып, оның әмбебаптығы мен өміршеңдігін көрсетті. Мәселен, буддизмдегі сананың үздіксіздігі идеясы когнитивтік ғылымдағы «сана ағымы» ұғымымен үндестірілді. Осылайша, индуизм мен буддизмдегі, соның ішінде Махаянадағы карма концепциясы адамның болмысын, еркіндігін және жауапкершілігін түсіндіретін терең философиялық ілім ретінде айқындалады.

Карма – үнді өркениетінің басты категориясы. Индуизмде ол дхарма, атман және самсарамен байланысып, әрекет–салдар–жауапкершілік шеңберін түсіндіреді; адам тағдыры этикалық таңдау мен ғұрыптық-моральдық тәртіпке тәуелді. Буддизмде карма анатман, скандха, өзара шарттылық (пратитьясамутпада) және шуньята ұғымдарымен ұштасып, ниет пен әрекеттің саналық құрылымына әсер ететін себептілік ретінде қарастырылады. Буддизмнің екі тең мәртебелі бағыты – ерте дәстүр (Тхеравада/«Хинаяна») мен Махаяна – бір баспалдақтың сатыларындай: (1) моральдық-этикалық негіздерді меңгеру, (2) «бос кеңістік» пен барлық құбылыстың өзара шартты табиғатын тану. Шуньята «өзінді-заттық болмыстың» (свабхава) жоқтығын көрсетеді; нағыз ояну - осы бос табиғатты тікелей түсінудің нәтижесі. Махаянада бұл түсіну бодхисаттва идеалымен ұштасып, «Мен» мен «Өзгенің» шекарасын еңсеруге бағытталады. Төрт Асыл Шындық карма ілімін тәжірибелік-логикалық деңгейде орнықтырады: азаптың барын, оның себептерін, тоқтауын және оған апарар жолды көрсетеді. Скандхалардың құбылмалы табиғаты азапқа бейімділікті түсіндірсе, карма осы бейімділіктің қалайша ниет пен әрекет арқылы болашақ тәжірибеге ұрық себетінін айқындайды. Қорыта келе, индуизм мен буддизмдегі (соның ішінде Махаянадағы) карма - онтология, этика және гносеологияны тоғыстыратын тұтас жүйе: ол фатализм емес, саналы ниет пен әрекет арқылы болмысты түрлендірудің принципі [1, 7 б.].

Буддизм ілімі азаптың тек көзге көрінетін түрлерін ғана емес, әлі пайда болмаған, бірақ сананың тереңінде сақталған кармалық бейімдерден туындайтын ішкі күйзелістерді де қарастырады. Бұл құбылыс карманың жүзеге асу тетігін айқындап, скандха, сана, өзара тәуелділік және бос кеңістік ұғымдарының ажырамас байланысын көрсетеді. Будда философиясы тұрғысынан «тұлға» дербес мән емес, уақытша бірігіп тұрған денелік және рухани құрамдас бөліктердің жиынтығы ғана. Олар тұрақсыз, үнемі өзгерісте болады және әрқайсысы өзіндік қызмет атқарады. Осы құрамдастар бес скандхаға жіктеліп, олардың бірлестігі адам өміріндегі қасірет пен азаптың негізгі себептерін құрайды. Осылайша, карма концепциясы буддизмде тек әрекет пен оның салдарын түсіндірумен шектелмей, адам болмысының өтпелілігі мен сананың құрылымдық табиғатын ашып көрсететін философиялық ілім ретінде мәнге ие.

«Абхидхармакошада» тіршіліктің шартты болмысы бес скандха арқылы түсіндіріледі. Олардың қатарына денелік және психикалық құрамдастар, соның ішінде сезімдік танымдар да кіреді. Скандхалардың негізгі сипаты – тұрақсыздық: олар мәңгі емес, үнемі өзгерісте болады. Дәл осы тұрақсыздық буддистік философияның басты талдау нысанына айналған. Бұл бес топ бір жағынан нирванаға жетуге мүмкіндік беретін өткінші құбылыстар болса, екінші жағынан дүниелік сананың ықпалындағы қайшылық пен бұлдырлықтың көрінісі болып саналады. Будда ілімі бойынша, скандхалар – жалған «Менді» қалыптастыратын феномендер. Олар уақытша әрі себеп-салдарлық байланыстарға тәуелді болғандықтан, адамның адасқан түсініктерінің негізіне айналады. Осылайша, скандхалар ілімі карма заңымен өзара байланысты: әрекет пен санадағы кармалық іздер осы өткінші құрамдастарда жинақталып, адамның болмысына ықпал етеді [2, 5 б.].

Буддизм ілімі бойынша скандхалар – карманың бастауы әрі сансарадағы азаптың негізі. «Абхидхармакошада» айтылғандай, болмыстың барлық құбылыстары бес топқа бөлінеді: рупа (материалдық форма), ведана (сезім), санджня (қабылдау), самсара (ниет пен ой әрекеттері), виджняна (сана). Рупа-скандха – адамның денесі мен сезім мүшелері, сондай-ақ олар қабылдайтын объектілер. Оның негізін жер, су, от, жел сияқты төрт іргелі элемент құрайды. Бұлар тек сыртқы заттар ғана емес, адамның ішкі психо-физикалық процестерінде де әрекет етеді. Ведана-скандха сезімдерді қамтиды: жағымды, жағымсыз және бейтарап күй. Бұл сезімдер сезім мүшелерінің сыртқы нысандармен түйісуі арқылы туады. Санджня-скандха қабылдау мен тануды білдіреді. Ол арқылы адам заттарды ажыратады, ұғымдар құрастырады, салыстырады. Самсара-скандха – карманың негізгі қайнары. Бұл – адамның еркі, ниеті, ішкі импульстары. Жақсы немесе жаман ой-қимыл осы деңгейде басталып, нақты кармалық із қалдырады. Асанга мен Васубандху еңбектерінде бұл факторлардың ондаған түрі сипатталады. Осылайша, скандхалар адамды құрайтын психо-физикалық элементтер ғана емес, карманың қалыптасу алаңы болып табылады. Олар тұрақсыз, шартты әрі себеп-салдарға тәуелді. Буддизмде тұлға – осы өткінші құрамдастардың уақытша бірлестігі ғана. Ал оларды дұрыс түсіну нирванаға, яғни азаттыққа бастайды [3, 196 б.]. Виджняна-скандха, яғни сана — буддизм философиясында танымдық процестің негізін құрайтын басты элемент. Ол сезім мүшелері мен ақыл-ойға сүйене отырып, сыртқы және ішкі объектілерді бейнелейді. Сана – айнаның бейнені көрсетуі секілді: ол затты бағаламайды, тек оның бар екендігін тіркейді. Буддизм бойынша, сана алты түрге бөлінеді: көру, есту, иіс сезу, дәм сезу, денемен түйсіну және ақыл-ой санасы. Бұлардың әрқайсысы өз негізіне (көз, құлақ, мұрын, тіл, дене, ой) және сәйкес объектісіне (бейне, дыбыс, иіс, дәм, жанасу, ой-елес) тәуелді. Олар шартты жағдайға байланысты уақытша пайда болады және тұрақсыздыққа ұшырайды. Сананың қызметі бірнеше кезеңнен тұрады: алдымен түйсік пайда болады, кейін ол қабылдауға түседі, соңынан объектіні ажырата білу арқылы бейне қалыптасады. Бірақ нақты тану мен бағалау — қабылдау (санджня) мен ой әрекеттерінің (самсара) үлесіне тиеді. Сондықтан буддистік ілімде сенсорлық саналар «концептуалды емес» таным деп аталады: олар тек нысанның бар екенін аңғарады, ал оны жақсы-жаман деп саралау кейінгі деңгейде жүзеге асады. Осылайша, виджняна-скандха — адам болмысының рухани қабаты ғана емес, карманың жүзеге асу алаңы. Сананың үздіксіздігі ниет пен әрекетке ықпал етіп, себеп-салдарлық байланысты айқындайды. Бұл буддизмдегі карма концепциясының гносеологиялық және онтологиялық негізін құрайды [4, 16 б.].

Карма индуизм мен буддизм философиясындағы іргелі категория ретінде адам әрекеті мен оның салдарын түсіндірудің әмбебап принципін білдіреді. Ол дхарма, самсара, скандха және шуньята ілімдерімен сабақтасып, тұлғаның онтологиялық, этикалық және гносеологиялық болмысын айқындайды. Махаяна дәстүрінде карма барлық тірі жанның игілігіне бағытталған әрекеттің философиялық негізі ретінде ерекше мәнге ие.

Пайданылган әдебиеттер тізімі:

1. Геше Джамьян Кьенце. Ло Чжонг практикасына арналған нұсқаулар. – М.: Лама Цонкапаның Будда Орталығы, 1998. – 126 б.
2. Васубандху. Абхидхармакоша (Абхидхаманың энциклопедиясы). Үшінші бөлім. Әлем туралы ілім / Санскрит тілінен аударған, кіріспе, түсініктеме және тарихи-философиялық зерттеу – Е.П. Островская және В.И. Рудой. – СПб.: «Андреев және ұлдары», 1994. – 336 б.
3. Ақыл мен білім. Дрэпун тибет монастырының Гоман-дацанындағы таным теориясын үйрену дәстүрі. – СПб.: Санкт-Петербург университеті, 2005. – 307 б. (№104)
4. Валпола Рахула. Будда не үйретті / Аударған: И.В. Берхин. – СПб.: Алмаз жолы, 1995. – 97 б. (№100)

УДК 796.01

ПРЕДЕЛ РАЦИОНАЛЬНОСТИ И ПОСТНЕКЛАССИЧЕСКАЯ ЭПИСТЕМА: К ФИЛОСОФИИ ПОДГОТОВКИ СПОРТСМЕНА

Сухачев Евгений Александрович

ФГБОУ ВО «Поволжский государственный университет физической культуры, спорта и туризма», кандидат педагогических наук, доцент кафедры теории и методики футбола и хоккея, мастер спорта России, Казань, Россия

Введение

В современной философии тело долгое время оставалось «слепым пятном» – либо объектом редукции, либо сосудом для сознания. Между тем, существуют практики, где тело не только действует, но и знает. В спорте, особенно в контексте высоких нагрузок и предельных усилий, тело выступает как носитель опыта, интуиции, молчащей мудрости. Оно не следует приказам разума – оно предвосхищает их.

Спортивная подготовка – это не просто набор техник или программ, а пространство, где возникает уникальный когнитивный опыт: знание, не оформленное в словах, но доступное через повторение, ритм, утомление, интуицию, провалы и прорывы. Это знание не передаётся как теория – оно впитывается, проживается, обживается телом.

Статья не ставит цели дать готовую теорию. Скорее, это попытка философского приближения к тому, что обычно скрыто за опытом спортивной подготовки, опытом становления тела как субъекта познания.

1. Преамбула: тело как философский вызов

Философская традиция Европы, начиная с Платона, формировалась как логос тела, вытеснённого, подавленного, превращённого в субстанцию, сопротивляющуюся истине. Тело было: то, в чём заключена душа (у Платона), механизмом, управляемым разумом (у Декарта), живым символом в социальной игре (у Фуко), структурой переживаний (у Мерло-Понти) [1, 2, 3, 4].

Тело редко рассматривалось философией как самостоятельный когнитивный субъект. Чаще – как объект управления, страдания, наблюдения. Однако в контексте спортивной практики оно проявляет свойства, которые позволяют говорить о знании, хотя и не в классическом его понимании. Речь идёт не о знании как рефлексивной артикуляции, а о знании как способности действовать точно, своевременно, соразмерно – без логического анализа, но с чёткой эффективностью.

Такое знание можно обозначить как молчаливое (М. Полани) или воплощённое (embodied cognition) [5, 6]. Оно не проходит через язык, но организует поведение. Оно не высказывается, но повторяется, калибруется, настраивается. В феноменологической перспективе (Мерло-Понти) тело – это не просто носитель сознания, а средоточие первичного понимания мира, укоренённого в жесте, ощущении, ритме. Здесь знание – это не репрезентация, а присутствие.

2. Рациональность как предел и возможность: спортивная практика как воплощённая эпистема

Традиционное представление о рациональности закрепилось в философии как система логически оформленных суждений, аргументации, верифицируемых понятий. Но такая модель отражает лишь один из возможных режимов разумности – аналитический, дискурсивный, вербальный. Между тем, спортивная практика выявляет другой тип рациональности – воплощённой, ситуативной, кинестетической.